

Akşemseddin Hazretleri Vakfı

**AKŞEMSEDDİN
SEMPOZYUMU
BİLDİRİLERİ**

Yayın No: 1

1990

AKŞEMSEDDİN'İN ESERLERİNİN İSTANBUL KÜTÜPHANELERİNDEKİ YAZMA NÜSHALARI ÜZERİNE BİR İNCELEME

Doç. Dr. İsmail YAKIT*

XV. asrın ünlü simalarından Fatih'in hocası Akşemseddin'in günümüze kadar intikal eden eserleri, kütüphanelerimizin raflarında tozlarının alınacağı günleri sabırsızlıkla beklemektedir. Akşemseddin'in klasik Osmanlı kaynaklarında belirtilen eserlerinin hemen hemen tamamı günümüze kadar gelmiştir. Bu fikrin aksini savunanları yanıltan en önemli husus, kütüphanelerimizin kataloglarının yanlış eser isimleriyle tasnif edilmesidir. Bu husus oldukça komplike bir durum arzeder. Bir müellifin eseri bir başkasının üzerinde kayıtlı gözükür. Bazan eserlerin bir kaç adı olur. Bunlar ayrı eserlermiş gibi gösterilir. Bazan eseri tam okuyup anlıyamayanlar, vehim ve zanla esere bir isim vermeğe kalkarlar ve bu verilen isim kataloglara geçer ve araştırmacıları şaşırır. vs. vs... Bu saydığımız kargaşa ve kaostan Akşemseddin'in eserleri de tasnif ve kataloglama esnasında yeterince nasiblerini almışlardır. Bunları ayıklamak ve Akşemseddin'in gerçek eserlerini gerçek adlarıyla ortaya çıkarmak için yoğun bir çalışmaya girdik. İmkanların el verdiği ölçüde doğruyu tesbite çalıştık. Herşeye rağmen kusurlarımız elbette olacaktır. Dileğim Akşemseddin'in eserleri üzerinde çalışanlar kusursuz olarak eserleri tesbit edip dilimize kazandırurlar.

Gerçi Akşemseddin'in bazı eserleri dilimize kazandırılmıştır.

(*) I.Ü. Edebiyat Fakültesi Felsefe Böl. Türk-İslam Düşüncesi Tarihi Öğr. Üyesi.

AKŞEMSEDDİN'İN ESERLERİNİN İSTANBUL

Meselâ Ali İhsan Yurd, Fatih'in Hocası Akşemseddin, Hayatı ve Eserleri, adlı çalışmasında Akşemseddin'in "Risâletü'n-nuriye" ve "Makâmât-ı Evliyâ" adlı eserlerini, Enisi'nin Menâkıbnâmesi'yle beraber yeni harflerle neşretmiştir (İst. 1972). Ayrıca Ankara Millî Kütüphanesinde Fahri Bilge, 442'de kayıtlı bulunan yazma mecmuanın içinde Akşemseddin'e ait 38 şiir Prof. K. Eraslan tarafından neşredilmiştir (Belleten 1984, TTK, Ankara, 1987). Akşemseddin üzerine yapılan türkçe çalışmalar daha ziyade bu iki neşir üzerinden yapılmaktadır. Dileğimiz arapça yazma eserlerinin de okunmasıdır.

Şimdi, bizde Akşemseddin'e ait olduğu kanaati hakim olmuş eserlerin nüshaları ile ona izafe edilen nüsha ve varakların incelemesini takdim edelim.

I- Risâletü'n-Nuriyye

Akşemseddin'in ilk yazdığı eserlerdendir. Bu eseri üç yıl içinde tamamladığı, Bayramiliğe yöneltilen tenkitlere cevap olarak yazdığı, tasavvufu ve bütünüyle sufileri müdafaa ettiği bir eserdir. Şeyhi Hacı Bayram Veli'nin vefatından 8-9 yıl sonra tamamladığı bir eserdir. Kendi ifâdesi olan "... gördüm mescidde mu'tekif olduğum halde sept (cumartesi) gününün sabahı önünde Şaban ayının 25. gün ve tarih-i Hicretin 838'inde şöyle gördüm.." şeklindeki beyânına bakılırsa eseri yazmaya 27 Mart 1435'de başlamıştır. 841'de bitirdiği dikkate alınır 1437-8 İstanbul'un fethinden 15-16 sene önce yazdığı bir eser olduğu göze çarpar. Şu halde bu eseri tamamladığında yaşı yaklaşık 48-49'dur. Bu eserin eksik bir tercümesi Bolu'lu Himmet Efendi tarafından yapılmıştır (Bak. Risâle-i Himmet Efendi, *Hacı Mahmut Ef. (Süleymaniye)*, 2863). Tam tercümesi Akşemseddin'in kardeşi Hacı Ali tarafından yapılmıştır. Yazma nüshaları şu kütüphanelerde.

Hacı Mahmut Efendi (Süleymaniye), 2408, 160 vr. 11 str. 206x145, 137x87 mm. nesih,

AKŞEMSEDDİN SEMPOZYUMU BİLDİRİLERİ

Istanbul Üniversitesi Kütüphanesi, AY, 2799, Nesih, 15 str. 235x150, 66 vr. (856) ?

Istanbul Üniversitesi Kütüphanesi, AY, 4786, 235x170, 15 str. 58 sh. ser levha, cedveller mavi, 30 vr. ?

II- Def'u'l-Metâ'ini's-Sufiyye (= Hallü Müşkilât)

Akşemseddin'in en önemli eserlerinden biridir. Meşhur mutasavvıflardan Muhyiddin Ibnu'l-Arabî'ye yapılan ithamlar, saldırılar ve onu tekfir etmeler vs. gibi konuları teker teker ele alıp, cevaplar verdiği, İbnu'l-Arabî ve tasavvufu savunduğu bir eserdir. Zaten eserin adının türkçesi de: Sufilere yapılan saldırı ve ithamların defedilmesi anlamındadır. Bir diğer adı da "*Hallü Müşkilât*"dır. Tasavvuf problemlerinin çözümü manasına gelir. Bu eser bu iki isimle kaynaklarda geçer. Ancak kütüphanelerimizdeki diğer yazma eserlerinden bazılarına rastgele bu isim verilmiştir. Doğrusu, bizim burada vermiş olduğumuz bilgidir. Akşemseddin bu eserinin önsözünde eseri yazmasındaki gayeyi şu şekilde açıklamaktadır: "... Zamanımızda duyduğumuz en şaşılacak şeylerden biri, Ehl-i Hakk'ın (Hakk yolunun büyük yolcularından olan) büyüklerinden olan Şeyhu'l-Ekber Muhyidin İbnu'l Arabî ve diğer sufilerin küfürle ve ilhadla itham olunmasıdır..." (1 b). Akşemseddin'in ayrıca tasavvufu bu eserinde müdafaa ettiğine dair bazı açıklamalarına da rastlamaktayız. Özellikle: "Ey Allah yolundaki kardeşim: Evliya'nın kelamına kulak ver ve üzerinde iyi düşün."

İstanbul kütüphanelerinde en fazla nüshası bulunan eseri budur. Şimdi bunları sırasıyla tanıtalım:

Ayasofya (Süleymaniye), 4092/2, vr. (84 b-148 a), 13 str. nesih, meşin cilt.

Carullah (Süleymaniye), 279/2, vr. (41 b - 65 b), 21 str. ta'lik, Müstensih: Sa'd b. Ahmed el-Rumî, İstinsah yeri: Tebriz.

AKŞEMSEDDİN'İN ESERLERİNİN İSTANBUL

Şehit Ali Paşa (Süleymaniye), 2720/7, 209x154, 153x78 mm. vr. (90 b – 137 b), 15 str, nesh, Abdülkadir b. Ahmed el-Hatib bi Göynük, 971 H.

Şehit Ali Paşa (Süleymaniye), 1195, vr. (1b–20b), 205x149, 155 x 105 mm. 25 str. ta'lik. Kemal b. İbrahim, 14 Şevvâl 1021 H. (8 Aralık 1612 M).

Esat Efendi (Süleymaniye), 1429, vr. (1b–43b), 15 str. 198x148, 148x109 mm. Nesih, mukavva cilt.

Pertev Paşa (Süleymaniye), 260/1, (1b–27b), 209x140, 145x75, 23 str. ta'lik, aharlı kağıt, kırmızı meşin cilt yaldızlı.

Hüseyin b. Muhammed el-Huseyni, 986 H/1578M. Müstensih, istinsahları müellif nüshasından yaptığını söylemektedir. Zaten Akşemseddin'in eserlerinin en güvenilir nüshaları toplu bir mecmua halinde diyebileceğimiz bu Pertev Paşa nüshasıdır. Burada aşağıda isimleri ve kayıtları bulunan cem'an dört eseri mecmu' haldedir. Müstensih nüshanın kenarlarına gerek yaşadığı dönemle ilgili olsun ve gerekse kendi ceddi ve sülalesiyle ilgili olsun bir çok ek bilgiler vermeyi de ihmal etmemiştir. Buradaki kayıtlara göre kendi doğum tarihi: "Hayrun'nas" terkininin verdiği tarihtir. 22 cemaziyelevvel 952 H. (1 Ağustos 1545 C.tesi M.). Şu halde müstensih bu eseri 33 yaşında iken istinsah etmiştir. Yazmanın hamisinde Timur'un Gazi Süleyman Paşa Camii'ni yakırdığı... bilâhere Akşemseddin'in ricasıyla Fatih tarafından restore ettirildiği (849/1445), ayrıca 10 Safer 976/7 Ağustos 1568' de çok yağmur yağdığı ve derenin taşarak Gazi Süleyman Paşa Camii' nin mimberine kadar su bastığı vs. vs. mevcuttur. Yine kenarlarında pek çok kişinin vefat tarihi ile bazı hadisi şeriflerle kelam-ı kibarlar ve fıkralar yer almaktadır.

Nuru Osmaniye, 1992/11–2406, 250x117, 197x119 mm. vr. (101b –119a), 25 str. Nesih, Üzeri yeşil bez kaplı, miklaplı, şirazeli. Kato-loğunda yanlışlıkla Risâletu'n-Nuriyye olarak tasnif etmişler.

AKŞEMSEDDİN SEMPOZYUMU BİLDİRİLERİ

Âlî Emîrî (Millet Kütüp.), Arabî, 1113, 185x140, 150x113 mm. 33 vr. 19 str. Ta'lik, Saferşah b. İsa Bâfî, el-İmam Eyüp, 29 Şaban, 859H. (14 Ağustos 1455). Kataloglarda yanlışlıkla "Risâletü'n-Nur" şeklinde kayda alınmış.

Akşemseddin bu eserini 856/H/1452 M'de kaleme aldığını kendisi belirtmektedir. Yani İstanbul'un fethinden bir sene evvel yazılmış bir eserdir. Âlî Emîrî'deki bu nüsha ise, fetihden iki sene sonra istinsah edilmiştir. Müellif nüshasından yapıldığı anlaşılmaktadır. Ayrıca Akşemseddin bu nüshanın istinsah edildiği tarihte hayattadır. Âlî Emîrî (Millet Kütüp.), Arabî, 1114, 200x145, 155x75 mm. 43 vr. 21 str. ta'lik. Muhammet Kâmil b. Mustafa, 10. Ramazan 1302 H. (24 Haziran 1885) Müstensih ve kataloğa göre eserin adı "Risâletün-Nuriya"dır ve yanlışdır. Bu nüshanın sonunda Şeyhülislam Kemal Paşa-zâde'nin Muhyiddin İbnu'l-Arabî ile ilgili bir fetvası vardır.

III- Risâle fî Kavli'l-Müteşeyyihî't-Tâ'in İbn Fahreddin

Şeyhlik taslayan İbn Fahreddin'in saldırgan sözleri hakkında yazılmış olan bu risâle bazı kaynaklarda ve kayıtlarda "*Telhisu Def'il-Metâ'in*" şeklinde geçmektedir. Yukarıda adı geçen "Def'ul-Metâ'in.." adlı eserin bir özeti mesâbesinde kabul edilmektedir. Ayrı bir risâle halinde bulunduğu burda bahsetmek gerekmektedir. Bulduğu kütüphaneler:

Pertev Paşa (Süleymaniye), 260/2, vr. (28b-30b)

Âlî Emîrî (Millet Kütüp.), Arabî 4318/13, 155x107, 96x56 mm. vr. 144-152, 13 str. ta'lik.

IV- Risâle-i Zikrullah

Allah'a zikretmenin âdâbı ve fâziletleri hakkında yazılmış bir risâledir. Arapça olan bu risâlenin yazma nüshaları şu kütüphanelerde.

AKŞEMSEDDİN'İN ESERLERİNİN İSTANBUL

Pertev Paşa (Süleymaniye) 260, (38b–42b)

Âlî Emirî (Millet Kütü.), Arabî 4318/12, 155x107, 96x56 mm. vr. (130a–143b), 13 str. ta'lik. Buradaki kayda göre adı: "Risâle fi'z-Zikr ve adâbiha va afdâlihâ" dır.

V– Risâletü Şerhi Akvâli Hacı Bayram Veli

Mürşidi Hacı Bayram Veli'nin tasavvuf ve hikmete ait sözlerinin açıklaması olan bu risâlenin gerek yazmalardaki kayıtlar ve gerekse kaynaklarda yer alması hasebiyle olsun ve gerekse muhteva ve üslup özelliği açısından olsun eser Akşemseddin'indir. Kütüphanelerde "Hall–i Müşkilat" adı altında kayıtlı olsa da bu isim yanlıştır. Yukarıda da görüldüğü gibi, Hall–i Müşkilat", "Def'u'l–Metâ'in.." in öteki adıdır. Yoksa Hacı Bayram'ın sözlerinin şerhinin adı değildir.

Akşemseddin bu eserin girişinde Hacı Bayram Veli'nin bazı sözlerine karşı bir takım kimselerin ta'an ve teşni'de bulunmaları üzerine bazı açıklamalarda bulunmak gereğini duyduğundan bahsetmektedir. Bu eserde Hacı Bayram Veli'ye "Hacı Paşa" demektir. Hacı Bayram Veli'nin mutasavvıflar arasındaki yaygın lakablarından biri de Hacı Paşa'dır. Yoksa bunu, Osmanlı Mantık ve Tıp âlimlerinden Şeyh Ekmeleddin'in talebesi, Mollâ Fenârî ve şair Ahmedî'nin çağdaşı Hacı Paşa ile karıştırmamalıdır.

Yazma nüshaları şu kütüphanelerde:

Pertev Paşa (Süleymaniye), 260/3, vr. (31a–35b)

Âlî Emirî (Millet Kütü.), Arabî, 4318/14, 155x107, 96x56 mm. vr. (152–166), 13 str. Ta'lik.

VI– Risâletü'd–Du'â

Dua risâlesi adı altında bulunan bu risâlenin aynı zamanda bir icâzet–nâme olduğu görülmüştür. Bir şeyhlik icâzeti olan bu icâzet–

AKŞEMSEDDİN SEMPOZYUMU BİLDİRİLERİ

nâmenin, "*İcâzetu's-Sadriyye*" olduğu sonundaki kayıttan anlaşılacaktır. İcâzeti veren zât: Sadru'l-Horasânî eş-Şihâbî lakâbıyla ma'ruf Şeyh Muhammed İbnu'l-Hüsey'n'dir. İcâzet tarihi 28 Zilkade 849 H. Cum'a'dır (=25 Şubat 1446 M.). Arapça olan bu icâzetin yazma nüshasının bulunduğu kütüphane:

Pertev Paşa (Süleymaniye), 260, vr. 48b-53b

Makâmât-ı Evliyâ

Türkçe kaleme alınmış olan bu eserin Akşemseddin'e aidiyeti hususunda kaynaklardan bir şey bulmak oldukça güçtür. Ancak Akşemseddin'in menkabelerini derleyen Hüseyin Enisî'nin beyanına göre Akşemseddin'in böyle bir eseri mevcuttur. Zaten eserde motive edilen fikirler ile Akşemseddin'in mensup olduğu tasavvufî ekol dikkate alınırsa ayrıca üslûp ve muhteva açısından bakıldığında eserin Akşemseddin'e aidiyeti ortaya çıkar. Eserin İstanbul Kütüphanelerindeki yazma nüshaları şunlardır:

Nuru Osmaniye 1819/2229, 119x145, 140x80 mm. 30 vr. str. 8, ta'lik, başlığı mor zemin üzre tezyinatlı ve tehzibli, sahife cedvelleri tehzibli. İçi dışı meşin, yıldızlı salbek şemse ve köşebentli, cedvelli, şirazeli. Eser 18 bab'a taksim edilmiş her bab bir makama tahsis edilmiştir.

İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, TY. 816, 808, 6370 numaralarda kayıtlıdır. Bu nüshalarda 17 bâb üzere tasnif edildiği görülmektedir.

VIII- Risâletun fi't-Tıb (= Maddetü'l-Hayat)

Hemen hemen her kaynakta Akşemseddin'in tıbla meşguliyetinden bahsedilmektedir. Tasavvuf sahasında olduğu gibi, tıp sahasında da menkabeleri vardır. Kaynaklar onun tıp hakkında bir risalesi olduğunu ve hattâ "Maddetü'l-Hayat" isimli bir tıp eserinin bulunduğunu kaydediyorlar. Bu iki isimdeki yazma nüshaların birbirinden farklı

AKŞEMSEDDİN'İN ESERLERİNİN İSTANBUL

olmadığını müşahade ettim. Şimdilik üç nüshasını gördüğümüz eserin kayıtlı bulunduğu kütüphaneler şunlardır.

Nuru Osmaniye, 2979/2-3489, 209x155, 130x70 mm. vr. (142b-160a) 17 str. nesih, sırtı ve kenarları meşin, ebru kağıt kaplı, mikleli, şirazeli, sonunda ilahisi var. Nüshanın katalogdaki ve üzerindeki adı: Risaletun fi't-Tıb'dır.

Âlî Emirî, Tıp, 162, 215x160, 140x90, 23 str. 52 vr. Derkenarı kırmızı mürekkepli, çıkmalı haşiyeli, başlıklar kırmızı, nesih Nüshanın adı Maddetu'l-Hayat olarak kaydedilmiştir.

Âlî Emirî (Millet Kütph.), Tıp, 297, 201x140, 150x105 mm. 17 str. Başlık kırmızı, 84 vr. nesih, Katoloğa ve üzerine yanlışlıkla Mâidetu'l-Hayat yazılmıştır.

IX- Mektupları

Fatih Sultan Mehmet'e yazdığı ve tarih bakımından önemli birer vesika addedebileceğimiz iki mektup, bir kaç defa yeni harflerle nerdedilmiştir (Bkz. Yurd (A.İ.), a.g.e., s. LVIII, dip not. 32). Mektupların yazma nüshası için bkz.

Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi, No: 5584

X- Nasihatnâme-i Akşemseddin

Mesnevî tarzında yazılmış 46 beyitten müteşekkil olan bu nasihatnâmenin yazma bir nüshasını bir mecmua içinde bulduk. Katoloğunda oğlu Hamdi Çelebi kaydı vardır. Muhtemeldir ki, Akşemseddin'in nasihatlarını şair oğlu Mesnevî tarzında kaleme almış olabilir. Akşemseddin'in kendisi de Mesnevî tarzında söylemiş de olabilir. Her halûkârda nasihatlerin Akşemseddin'e ait olma ihtimali fazladır. Yazma nüshası için Bkz. Mihrişah Sultan (Süleymaniye), 443, vr. (18b-19a), 210x150, 140x90 mm. 19 str. nesih, meşin cilt türkçe.

AKŞEMSEDDİN SEMPOZYUMU BİLDİRİLERİ

XI- Kimyâ-yı Sa'adet Tercümesi

Kaynaklarda belirtilmeyen ancak bir tek yazmada Akşemseddin'e izâfe edilen Gazzâlî'nin Kimyâ-yı Sa'adet adlı eserinin türkçe bir tercümesidir. Bu tercümenin Akşemseddin'e ait olduğu şüphelidir. Çünkü, Akşemseddin'den bahseden kaynakların hiçbirinde böyle bir tercümesinin mevcudiyetinden bahsedilmemektedir. Ayrıca yazma nüshasının baş tarafına değişik bir hat ve mürekkeple "Akşemseddin" yazılmıştır. Türkçe yazma olan bu eser, her ne kadar 15-16. asır dil özelliklerini taşısa da Akşemseddin'e ait olduğunu söylemek mümkün değildir. Eserin kenarında Nesefî'nin "Maksadu'l-Aksâ" adlı eseri vardır. Eserin bulunduğu kütüphane:

Istanbul Üniversite Kütüphanesi, TY, 4015, vr. (1b-58b). 17 str. Nesih (harekesiz). İstinsah tarihi: Rebiu'l-Evvel 1036 H. (Kasım-Aralık 1626).